

irrasyonel

Stuart Sutherland, 1928'de doğdu. *Observer*, *New York Times* ve *Daily Telegraph*'da köşe yazarlığı yaptı. En bilinen eserleri 1992 yılında yazmış olduğu sansasyonel kitabı *İrrasyonel* ile kendisinin de sahip olduğu manik depresyon rahatsızlığını içtenlikle ve canlı bir dille anlattığı *Breakdown*'dır. 1998 yılında vefat ettiğinde, bünyesinde Deneysel Psikoloji Laboratuvarı'nı kurduğu, Sussex Üniversitesi'nde profesör olarak görev yapmaktaydı.

Ben Goldacre, *Sağlıklı Yaşam Yalanları* (Epsilon, 2010) ve *Kötü İlaç* (Pegasus, 2016) adlı kitapları ile çok satanlar listelerine girmiş bir yazar, tıp doktoru, yayıncı, akademisyen olup; ilaç şirketlerinin, gazetelerin, hükümet raporlarının, şirket bültenlerinin ve şarlatanların sözde bilimsel iddialarını ifşa eder.

James Ball *The Guardian*'ın veri editörü ve Londra City Üniversitesi'nde misafir öğretim görevlisidir. Wikileaks ve Araştırmacı Gazetecilik Bürosu'nda görev yapmıştır. *Wikileaks: News in the Networked Era* ve *The Infographic History of the World* kitaplarının yazarlarından biridir. Hayatını Londra'da sürdürmektedir.

irrasyonel
stuart sutherland

Çeviri: tevfik uyar

domingo

İRRASYONEL STUART SUTHERLAND

Bu kitap ilk kez 1992 yılında Constable and Company tarafından, Türkçeye çevrilen bu edisyonu ise 2013 yılında Pinter & Martin tarafından, "Irrationality" ismiyle yayımlanmıştır.

© 1992, 2013 Stuart Sutherland
Önsöz © 2013 Ben Goldacre
Sonsöz © 2013 James Ball

Türkçe yayın hakları:
© 2009, 2015 Bkz Yayıncılık Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.
Sertifika No: 12746
Domingo, Bkz Yayıncılık markasıdır.

Çeviri: Tevfik Uyar
Sayfa Uygulama: Bahadır Erşik
Özgün Kapak Tasarımı: Mineral / www.mineralmineral.com
Yenilenmiş Baskı Kapak Revizyon: İrem Çağırğan

ISBN: 978-605-4729-45-6

1. Baskı: Temmuz 2009 (ISBN 978 9944 0837 8 2)

6. Baskı: Nisan 2016

Elma Basım Yayın ve İletişim Hizm. San. Tic. A.Ş.
Halkalı Cad. No:164 B-4 Blok 34395 Sefaköy K.Çekmece İstanbul
Tel: (0212) 697 30 30 Sertifika No: 12058

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tümünün veya içeriğinin herhangi bir bölümünün yayının yazılı izni olmadan, fotokopi yöntemi dahil, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır.

Bkz Yayıncılık Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.
Şahkulu Mah. Büyük Hendek Cad. Brot Apt. No: 4/10 Beyoğlu İstanbul
Tel: (212) 245 08 39
e-posta: domingo@domingo.com.tr
www.domingo.com.tr

İçindekiler

<i>Ben Goldacre'dan Önsöz</i>	vii
<i>Sunuş</i>	ix
<i>Teşekkür</i>	xi
1. Giriş	1
2. Yanlış İzlenimler	14
3. İtaat	33
4. Sosyal Uyum	42
5. İç Gruplar ve Dış Gruplar	58
6. Örgütsel Budalalık	73
7. Yersiz Tutarlılık	87
8. Ödül ve Cezanın Suistimali	99
9. Dürtüler ve Güdüler	111
10. Delilleri Görmezden Gelmek	124
11. Delilleri Çarpıtmak	136
12. Hatalı İlişkilendirme	147
13. Tıpta Hatalı İlişkilendirme	161
14. Neden-Sonuç Yanılgısı	171
15. Delilleri Yanlış Yorumlamak	188
16. Çelişkili Kararlar ve Kötü Bahisler	205
17. Aşırı Özgüven	223
18. Riskler	232
19. Hatalı Çıkarımlar	243
20. Sezginin Faydasızlığı	254
21. Fayda	272
22. Paranormal	290
23. Nedenler, Çareler ve Bedeller	298
<i>James Ball'dan Sonsöz</i>	310
<i>Diğer Teşekkürler ve Kaynakça</i>	325
<i>Son notlar</i>	327
<i>Dizin</i>	343

önsöz

Pinter & Martin bu kitabı yeniden piyasaya sürmeden önce tek bir kopyası karaborsada tam 100 sterline el değiştiriyordu. İki adet paket lastiği sayesinde tek parça durmayı başaran bendeki kopyası ise, memurlar, doktorlar, eski kız arkadaşlarım, lobiciler, organik çiftçiler, yönetim danışmanları ve bankerler falan derken elden ele epeyce dolaştı. Telefonum bu kitabı benden ödünç almak isteyen arkadaşlarımın arkadaşları tarafından aranıp duruyordu. İnternetin olmadığı, bilgiye ulaşım imkanlarının çok kıt olduğu, fikirlere ulaşmak için bu gibi nesnelere peşinden koşulmasının gerektiği bir çağ idi.

Bugün bu kitabın içindeki gerçeklere Wikipedia'dan, kişisel gelişim kitaplarından ya da video kanallarından erişilebiliyor. Ancak kimileri için –ve benim için de, ki biliyorum bu bir kusur– çevrimiçi dünyanın karmaşası içerisinde kaybolmaktansa bir uzmanın elinizden tutup sizi kendi alanında bir yolculuğa çıkarması daha tercih edilir bir şey.

Stuart Sutherland bu kitabı yazdığında 65 yaşındaydı ve psikolojik araştırma sahasındaki parlak kariyerinin sonunda idi. Bu yüzden kitabın her bir sayfası, fikirlerin nereden geldiğini ve nereye gideceğini iyi bilen birinin yarattığı nüanslarla dolu. Abartıdan kesinlikle kaçınılmış lakin delillerin nasıl elde edildiğini ve nasıl da cuk oturduğunu söylemekten çekinilmemiş.

Sutherland bazılarının kaba olarak nitelendireceği o bilinen, son derece düz üslubuyla okur olarak bizlerin dikkat etmesi gereken şeyleri vurgulamış. Ben onun üslubu hakkında “elekten geçirilmemiş” demeyi tercih ederim. Diğer kitabı olan Breakdown'da kendi depresyonu hakkında bazılarının kaldırmabileceğinin ötesinde olan bir açıklık ve içtenlikle yazdığı gibi,

İrrasyonel'de de benzer bir inatçı tavrı benimsemiş. Sutherland bu kitabıyla entelektüel kibrimize basit ama doğrudan darbeler vuruyor ve bunu öyle kolay kolay herkesin karşı çıkmaya cesaret edemeyeceği bir yerden yapıyor.

Bilgi güçtür. Bu kitabı okuyup da düşünme aparatımızın içindeki akışı anlayabilirsek, kendimizi yenilmez hissetmemiz işten bile değil. Ancak gerçek dünya bu kadar basit değil tabii ki. İrrasyonel, kolayca kaçılarak verilmiş yanıtlardan oluşan bir kitap değil, bir fikir kitabı ve zaten Sutherland de size işinizin verimliliğini arttırmak yönünde çığ vaatler falan da sunmuyor. Bunun yerine, fildişi kulesinin penceresinden atlayarak beyninizdeki varsayımları akademik ama eğlenceli bir şekilde sarsıyor.

Zaten eğlenceli olmasaydı acayip sinir bozucu olurdu.

Ben Goldacre
Londra, Haziran 2013

sunuş

Aristoteles beni affetsin ama irrasyonel davranış nadir olan değil, aksine normal olandır. Bunun böyle olduğunu gösterebilmek için günlük yaşamdan ve çeşitli mesleklerden epey örneği bir araya getirdim. Görünen o ki doktorların, generallerin, mühendislerin, hakimlerin, iş adamlarının ve daha nicelerinin davranışları sizden ya da benden daha akılcı değil, hatta onların sonuçları daha yıkıcı.

İrrasyonelliğin sıkça görüldüğü gerçeği son otuz yıldır psikologlarca yapılan bir ton araştırma tarafından ortaya kondu. Ne var ki psikologların bu araştırmalardan çıkardığı sonuçlar kamuoyuna kozmologlarınki kadar sunulmaz. Ben konu üzerinde direkt çalışmamış olsam da yapılan deneylerin ne kadar akılcı olduklarından ve zihinlerimizi aydınlatmalarından fazlasıyla etkilendim. İşte bu kitap, düşündüğümüzün aksini gösteren delilleri dikkate almamız ya da aklımıza ilk gelenin doğru olduğunu sanmamız gibi duygusal, toplumsal kusurlarımız veya tuhaf huylarımız gibi irrasyonel davranışa neden olan birçok faktörü derleyip okura sunuyor. Bazı deneylerin sonuçları okurların inanamayacağı kadar şaşırtıcı olabilir ancak bu deneylerin neredeyse her biri şüpheye yer bırakmayacak sayıda tekrarlar gerçekleştirildi ve aynı sonuçlar alındı. Kuşkucu okurların aklında soru işareti kalmasın diye kitabın sonunda göz korkutacak kadar uzun bir kaynakçaya yer verdim. Eğer dürüstlüğümden kuşkuluyorsanız ya da bahsi geçen deneyler hakkında daha fazla bilgiye ihtiyac duyuyorsanız liste sizi bekliyor.

Psikoloji cenahından olmayanlar için de anlaşılması kolay bir dil kullanmaya gayret ettim ve matematiksel ya da istatistiksel

terim ve kavramlardan da büyük ölçüde kaçındım, ancak yine de değinilmesi elzem olanlara son bölümlerde çok temel düzeyde değindim.

Bu kitap bir kişisel gelişim kitabı değil, ama yine de her bölümün sonunda birkaç nasihatte bulunmaya cüret ettim diyebilirim. Oscar Wilde “Aptallıktan başka günah yoktur” derken biraz olsun haklıysa ve okurlar da en azından bunu bilecek kadar rasyonellerse düşüncelerini ele geçirmiş olan tuzaklardan kaçınmayı öğrenebilirler. Eğer Wilde benim de zaman zaman kulağıma küpe olan bu sözünde haklıysa irrasyonellik ciddiye alınması gereken önemli bir konu. Kendimi herhangi bir başkasından daha rasyonel olarak görmesem de, okurlardan ricam, kitapta tespit ettikleri hataları bana yazmamaları. Zaten bunca literatürü tarayıp bir araya getirmek ve nihayetinde kendisi de irrasyonel olan bir kitap ortaya çıkarmak epey zordu.

Kitabı yazarken İngilizcedeki eril/dişil zamirlerden hangisini kullanacağım konusunda ikilemde kaldım. Eril zamir kullanmak feministleri kızdıracaktı, ama genelde bu zamirleri kullanırken bahsettiğim insanlar irrasyonel davrananlardı ve feministlerden korunmak bakımından eril zamir kullanmak bana daha emniyetli geldi: Varsın kimi okurlar bundan, kadınları erkeklerden daha rasyonel bulduğum sonucunu çıkarınsın.

Son olarak, çalışmalarını didiklediğim herkese selam olsun: Kitabın sonundaki notlarda bu çalışmalardan minnetle bahsettim.

Stuart Sutherland
Sussex Üniversitesi,
Ağustos 1992

teşekkür

Taslağı okuyarak bana görüşlerini ve yorumlarını ilettikleri için Nicholas Bagnall, Colin Fisher ve Phil Johnson-Laird'e müteşekkirim. Julia Purcell'e beni yüreklendirdiği ve yorumlarını benden sakınmadığı için derin bir teşekkür borçluyum. Kızlarım Gay ve Julia Sutherland'e de dizini ve notları hazırladıkları için teşekkür ederim. Sekreterim Ann Doidge'e ise müsveddeleri bilgisayara geçirirkenki ve benim bile okumakta güçlük çektiğim el yazımı okumadaki hızı, özeni ve sabrı için özellikle minnettarım. Üçüncü ve dördüncü tabloları kitabımda kullanma müsaadesi verdikleri için Cambridge Üniversitesi Yayınevi ve David Eddy'e de teşekkür ederim.

1 giriş

Aslında rasyonellik daima pek çok övgüye mazhar olmuştur. Hamlet, “İnsan ne yaman bir yapı! Akıl gücüyle ne soylu bir varlık!” demiş, rasyonelliğin ateşli savunucusu Thomas Huxley biraz daha ileri giderek, “Eğer yüce bir güç bana, bir saate dönüşmem ve her sabah yeniden kurulmam koşuluyla, daima doğru olanı düşünmemi ve doğru davranmamı sağlamayı vaat etseydi, ona hayır demezdim.” şeklinde bir söylemde bulunmuştur. Rasyonelliğin arzu edilir bir şey olup olmadığından bağımsız olarak diyebilirim ki insanlar çok nadiren rasyonel düşünür ve davranırlar. Mesela şu aşağıdaki soruların yanıtlarını bir düşünün:

Mavi gözlü bir annenin mavi gözlü bir kız çocuğu olması mı yoksa mavi gözlü bir kız çocuğunun annesinin mavi gözlü olması mı daha muhtemeldir? “T” harfi ile başlayan kelimelerin sayısı mı yoksa üçüncü harfi ‘t’ olan kelimelerinki mi daha fazladır? Mülakat faydalı bir işe alma yöntemi midir? Sigara, akciğer kanseri riskini on kat, ölümcül kalp hastalıkları riskini ise iki kat artırır: O halde sigara müptelalarının kanserden mi yoksa kalpten mi ölmeleri daha olasıdır? Ortalama bir sürücünden daha mı iyi bir sürücüsünüz? Bir psikolojik deneyde görev alsaydınız insanlara ölümcül şiddette elektrik şoku vermeyi kabul eder miydiniz? Felçten ölmek mi daha yaygındır, yoksa kaza yüzünden ölmek mi? Hangisi daha tehlikelidir: Bisiklet sürmek mi? Dönme dolaba binmek mi? İki doğumhaneden biri günde ortalama 45 adet, diğeryse günde ortalama 15 adet doğuma sahne oluyor. Hangisinde doğan çocukların %60’ının erkek olması daha muhtemeldir? Bir işi daha iyi yapmaları için çalışanları ödüllendirmek her daim işe yarar mı?

Eğer kitabın adından dolayı bu basit sorularda bir bit yeniği olduğunu düşünerek yanıt vermediyseniz, kuvvetle muhtemel, verdiğiniz yanıtların bazıları irrasyoneldi. İlk karşılaştığımda benimkiler de öyleydi. Ayrıca zaten hepsine verecek bir yanıtınız varsa kesin olarak irrasyonel davranmışsınız demektir çünkü bir kısmını yanıtlamak için yeteri kadar bilgi mevcut değildi. Bir konuda herhangi bir yargıya varmamızı engelleyemiyor oluşumuz başlı başına bir irrasyonelliktir.

Aristoteles de dahil, insanı “rasyonel hayvan” olarak nitelleyenlerin pek çoğu, deliler hariç hemen hemen herkesin rasyonel olduğuna inanır – tabii ki eş, dost ve tanıdıkları, bu arkadaşların kendilerinden daha az rasyoneldir ama yine de rasyoneldir işte. Ancak bu düşünce sadece –mistik düşüncelerin hâlâ prim yaptığı– Doğu’da değil, Batı Dünyası’nda da her zaman geçerli olmadı. Karanlık çağlarda Aristoteles’in bu görüşleri yerini, insanın çizilmiş bir kaderin dışına çıkamayacağı, inanç ve duygularıyla hareket etmesi gerektiği düşüncesine bırakmıştı. Descartes, insanın, kendi hislerine ve muhakeme yeteneğine güvenmesi gerektiğini söyleyerek bugün hâlâ geçerli olan hümanist düşüncenin ilk tohumunu attı ve karanlığın içindeki bu mumu tekrar yakan kişi oldu. Ona göre insanoğlunun ilahi bir ilhama ihtiyacı yoktu, kendi akli melekeleri kendine yeterdi. Felsefeciler, psikologlar ve ekonomistler yakın zamana dek insanların genellikle böyle yaptığını, yani rasyonel davranışlarını kabul ettiler.

Meşhur filozof Gilbert Ryle, “Bırakalım niçin yanıldığımızı psikologlar söylesin, biz kendimize ve ona neden yanılmadığımızı söyleyebiliriz” demişti. Başka bir deyişle, rasyonelliği daha olağan olarak nitelemiş, sadece rasyonel olmayan davranışların olağandışı ve açıklanmaya muhtaç olduğunu düşünmüştü.

Ryle muhtemelen Oxford’daki Magdalen Koleji’nde sürdürdüğü münzevi hayatında pek öyle irrasyonellik yapabileceği ortama sahip olamadı ama Viyana’da ruh hastalarıyla haşır neşir olan Sigmund Freud öyle değildi. Buna rağmen Freud da Ryle’in görüşlerini paylaşmış, rasyonelliği insanın olağan

davranışı, insanlığın bir normu olarak görmüştür. Bu yüzden o da irrasyonel davranışların, bölük pörçük rüyaların, sinirsel semptomların veya dil sürçmelerinin olağandışı olduğunu ve bu olağandışı davranışların bir açıklama gerektirdiğini düşünmüştür. Bu davranışların kaynaklarını, altlarında yatan bilinçdışı süreçlere bağlamış, bunların libido ve süperegö arasındaki uyumsuzlukların bir çıktısı olduğunu öne sürmüştür. Aslında yapmaya çalıştığı, irrasyonelliğin cinsel tatminle ilgili rasyonel bir zemini olduğunu, bunların libido ve süperegö uyumsuzluğunun yarattığı bilinçdışı ama rasyonel savunma mekanizmaları olduğunu ortaya koymaktı. Ona göre, cimrinin, parasını harcamak istememesi irrasyonel değildi; çocukken kakasını tutmaya çalışmasının doğal bir sonucuydu.

Yirmi yıl öncesine dek iktisat bilimi de, neredeyse tamamıyla, insanın rasyonel olduğu varsayımına dayanıyordu. *Homo Economicus*, iktisatçılar tarafından farklı ürünlere farklı düzeylerde ilgi duyan bir varlık olarak tanımlanmış, tercihlerini, fiyatları mukayese ederek gerçekleştireceği ve kendisi için en fiyat etkin –yani en az fiyata en çok fayda elde edeceği– seçimi yapacağı kabul edilmişti. Onlara göre iş adamları da benzer şekilde en kârlı ürünleri üretecek ve kârı azami düzeye çıkaracak fiyatlamayı yapacak rasyonel insanlardır. İş adamının tembel, aptal, sorumsuz ya da koltuk sevdalısı olma olasılığı, klasik iktisatçılarca nadiren tartışılmıştır. Sonuç olarak, hem alıcılar hem de satıcılar hakkında bariz şekilde yanılıyorlardı.

Benim amacım insanların sanıldığından çok daha az rasyonel olduklarını anlatmak ve böyle oluşlarının nedenlerini sistematik bir şekilde ortaya koymak. Ben de dahil hiç kimse bahsettiğim bu insanlar kümesinin dışında değil. İrrasyonelliğin hangi sıklıkta karşımıza çıkacağını, yakın zamanda gerçekleştirilmiş bazı psikolojik deneyler ile günlük hayattan ve mesleki uğraşlardan derlenmiş ürkütücü örnekler aracılığıyla ortaya koymaya çalışacağım. Tüm bunlar gösterecek ki, herkes zaman zaman irrasyonel olur ve alınması gereken kararların karmaşıklığı arttıkça irrasyonellik düzeyi de artar. İrrasyonel davranışın

temel sebebinin duygularımızın yargıya varma süreçlerimizi bulandırması olduğu düşünülebilir ve gerçekten de duyguların etkisi önemlidir. Ancak yine de başlıca sebep duygularımız değildir. İnsanlar olarak doğuştan sahip olduğumuz bazı kusurlarımız vardır ve işte bu kitapta bu kusurlardan bahsedeceğim.

Rasyonellik anlaşılmadan irrasyonellik anlaşılabilir. O halde biri öncelikle rasyonelliğin ne olduğunu sormak gerekiyor. Rasyonellik iki şekilde ortaya çıkar: Verilen bilgilere dayanarak en doğru olabilecek sonuca ulaşmaya çalışmak bir rasyonel düşünme çabasıdır. Rasyonel kararlar daha karmaşıktır, zira bir kararın doğruluğu ancak kararın amacı biliniyorsa değerlendirilebilir: Rasyonel bir eylem, kişinin bilgisiyle birlikte anlam kazanan ve amacına ulaşım ulaşmamasıyla anlaşılabilir bir eylemdir. Kişinin ne bildiği çok önemlidir, mesela astronomi konusunda iyi kötü bir şeyler bilen birinin aya gitmeye niyetlenip ağaca çıkması ahmakça bulunabilir, ama aynı davranışı bir çocuk gerçekleştirseydi son derece rasyonel bulunabilirdi. Bu nedenle irrasyonelliği cehaletten ayırmak da çok önemlidir. Cehalet daha genel bir kavramdır. 1976'da Amerikalıların %40'ı İsrail'in bir Arap ülkesi olduğunu sanırken, bugün üç yaşındaki İngiliz çocukların üçte biri Güneş'in Dünya çevresinde döndüğünü sanıyor.

Rasyonel düşünmenin doğasını ayrıntılarıyla karakterize etmek mümkün değil. Rasyonellik genel olarak, dünyanın mevcut düzenini yaratan kuralların geleceği öngörebilmek için kullanılması ya da geçmiş, gelecek tüm bilinmeyenlerin bu bilinen kurallar aracılığıyla aydınlatılmaya çalışılmasıdır. Felsefenin en çetrefilli paradokslarından biri işte tam da burada yatar. Rasyonel düşünme de içine aldığı bilimsel düşünmeyle aynı ön kabule dayanır: Şu an dünyayı biçimlendirdiği varsayılan tüm genel kanunlar zamanla değişmezler ve geçmişte olduğu gibi gelecekte de var olmaya devam edecekler. Halbuki bu ön kabul aslında ispatlanamaz. Geçmişte bu yasaların hep aynı kalmış olmasından yola çıkarak gelecekte de var olacağı ve aynı kalacağı şeklindeki önerme iyi bir önerme değildir çünkü kanıt

olarak sunulan şey, ispatlanmaya çalışılan şeyin kendisidir zaten ve bu bir kısır döngü yaratır. Ne var ki ben somut ve oldukça görünür rasyonellik ve irrasyonellikleri ele alacağımdan bir yönüyle inancı da andıran bu kabulde işimiz olmayacak. Zaten irrasyonellik ve rasyonellik birbirinden o kadar iyi ayırt edilebiliyor ki işin felsefi tarafının açıklanmasına gerek yok.

İrrasyonel davranmak ve hata yapmak birbirinden farklıdır. İrrasyonel bir eylem, kasıtlı, bilinçli bir eylemdir. Fakat yanlışlık ya da hata bilmeden yapılır. Toplama işleminde iki sayının basamaklarını yanlış toplamak ya da basamak kaydırmak hata yapmaya örnektir, irrasyonel davranmaya değil.

Rasyonel düşünme ya da rasyonel karar verme çabalarımızın bize her zaman en iyi sonucu sağlayacağı kesin değildir. Eğer Avustralya'nın keşfinden önce yaşamış olsaydınız tüm kuğuların beyaz renkli olduğuna kani olurdu ve bu yanlış bir kanaat olurdu; çünkü dünyanın diğer ucunda neyin yaşadığını henüz bilmiyordunuz. Benzer şekilde, size yazı-tura oynamayı teklif eden arkadaşınız 100 TL'lik bahis karşılığında, tura gelirse size 1.000 TL vereceğini söyleseydi teklifi kabul etmek son derece rasyonel olurdu (tabii eğer para kazanacağım derken arkadaşınızı kaybetmekten endişe etmiyorsanız). Ne var ki para atıldığında sonucu tura değil yazı gelseydi, bu rasyonel karar size 100 TL kaybettirirdi. Kısa hikâyelerinden birinde Saki, rasyonel düşünmenin yanlışlık doğurmasının bir örneğini vermiştir. Küçük bir çocuk, kahvaltı yaparken kendisinden daha yaşlı olan diğer aile üyelerine tabağının içinde bir kurbağa olduğunu söylemiş. Kurbağanın derisindeki işaretlere varana kadar açıkça tarif etmesine karşın büyükler tam olarak çocuğun istediği gibi davranmışlar ve çocuğun iddiasının imkânsız olduğunda direktmişler. Aile büyüklerinin vardığı sonuç hayatın doğal akışı hakkında sahip oldukları bilgi çerçevesinde son derece rasyonel olmasına karşın itirazları açıkça yanılttı zira küçük çocuk kurbağayı söylediği yere bizzat kendisi koymuştu ve haklıydı. Öte yandan gündelik hayatta her zaman şansın da bir payı olduğundan, rasyonel davranmanın en iyi sonucu almanıza

neden olacağı garanti değildir. Ama şans faktörünün bazen fazla, bazen az, bazense hiç var olmaması mümkün olduğundan, amaçlarınızı gerçekleştirirken yine de olabildiğince rasyonel olmak, daha iyi sonuç almanızı sağlar. Bizleri yanılmaya iten yollara ışık tutmak ve bu yolla daha iyi karar alabilmek mümkündür ama yine de son bölümde tartışacağımız üzere bunu ummak fazla iyimser olabilir.

Rasyonel karar almanın, kişinin ne bildiğine bağlı olduğunu daha önce vurgulamıştım. Bir ilavede daha bulunayım: Eğer biri bir konuda bilgisinin yetersiz olduğunu düşünüyorsa, o konuda verilecek önemli bir karar arifesinde daha fazla araştırma yapması rasyoneldir. Ne yazık ki bu kitabın ilerleyen sayfalarında da göreceğimiz üzere, insanlar böyle durumlarda genelde irrasyonel bir yol tutarak sadece kendi mevcut inançlarını destekleyecek deliller ararlar.

Bir amaca ulaşmanın rasyonel yolları vardır ama amacın kendisinin rasyonel olduğu hususu da tartışmalıdır. Başlı başına irrasyonel olan amaçlar mevcuttur. Örneğin imkânsız olan bir hedef, bir hedef olarak irrasyoneldir ve bu konuda çoğu insan mutabıktır. Şimdi geçerli olmasa da eski çağlarda aya gitmek tam olarak da böyle bir amaçtı. Ayrıca çelişkili amaçlar da irrasyoneldir. Sözelimi sevgilinizi bir yandan sürekli mutlu ederken diğer yandan onu istismar edip kendi çıkarlarınız için kullanamazsınız. Hakkında pek az insanın düşündüğü bir konu daha vardır ki bu konu da başka bir irrasyonellik biçimini ortaya çıkarır: hayattaki amaçlar ve bu amaçların önem sırası. İnsanlar genelde doğaçlama hareket ederler. Bu hareket tarzı bazıları için çekici veya tam tersine irite edici olabilir, fark etmez, sonuçta iyi ya da kötü, böyle bir hareket tarzı irrasyonel eylemlere neden olur. Açıktır ki bir amaca ulaşmak adına eyleme geçmeden önce oturup düşünmek muradımıza erme şansımızı artırır.

Filozoflar insanın nihai hedefi üzerine uzun uzun tartışmalar yaparlar. Felsefenin doğası gereği buradan bir mutabakat

çıkması beklenemez zaten. Rasyonel olmak gerekirse, eğer insanlık için nihai bir hedeften bahsediyorsak, bu hedefin, hiçbir insanın benimsemekte beis görmediği bir hedef olması gerekir. Akla yatkın üç hedefin şunlar olduğunu söyleyebiliriz: İnsan ırkının hayatta kalması, azami sayıda insanın mutluluğu ve bilgelik. Fakat derinlemesine düşünüldüğünde üçünün de her bir insanın benimseyeceği hedefler olmadığı anlaşılır. Mesela bizden daha zeki, sevimli ve her bakımdan daha gelişmiş bir uzaylı ırkı Dünya'ya inse fakat onların bizleri tarih sahnesinden silecek bir virüs taşıdıklarını ve hayatta kalmamızın tek yolunun onları öldürmek olduğunu bilseydik şüphesiz bunu yapardık. Ancak bu eylemi sığ ve bencilce bularak bu durumdan kurtulmanın farklı yollarını aramamızı isteyenler ve itiraz edenler muhakkak olurdu. Mutluluk dersek, o da şüpheli bir kavram zaten. Bir defa mutluluğu nasıl ölçeceğiz? Şu an bir tarafta yoksulluk ve acı varken diğer tarafta zenginlik ve mutluluğun varlığını nasıl açıklayabiliriz? Bilgelik de kulağa çok asil geliyor olabilir ama iyi bir atlet ya da müthiş bir satranç oyuncusu olmaktan neden daha yüce bir hedef olsun ki? Dahası bilginin ve bilgi sayesinde ilerleyen teknolojik imkânların kötüye kullanılmasının, dünyada tek bir canlının bile kalmayacağı yıkımlara neden olacağı bilinirken, bilgelğin kendi sonunu getirebilecek kudrete sahip olduğu düşünülemez mi? Görünen o ki, nihai hedeflerden bahsederken zaten, rasyonel krallığın sınırlarının dışına çıkmış oluyoruz. Bir hedef ancak daha üst bir hedefin çerçevesi içerisinde savunulabilir, kendisi üzerinden değil. Pascal'ın dediği gibi "kalbin, aklın hiç bilmediği kendine özgü nedenleri vardır". Bu yüzden nihai hedefler savunulamaz; zira kendilerinden daha üst bir hedef bulunmaz. Gerçekte birinin sistematik olarak gerçek bir nihai hedef peşinde ne kadar koşabildiği ve hayatını buna göre ayarlayıp ayarlayamadığı şüphelidir.

Açlık, susuzluk, seks, acidan kaçınma gibi pek çok dürtü ve bunların yanı sıra merak, itaat ettirme ya da bir gruba ait olma gibi tuhaf ama güçlü biyolojik güdülerle doğarız. Bu gibi güdü ve dürtüler nedeniyle insan için aslolan öncelikle kendisi olur.